

Марина КАЗАНДЖИСВА, Людмила ЯРЕМЕНКО
FUTURES LITERACY: НОВА ЦІННІСТЬ В АКсіОЛОГІЇ
І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто нове завдання освіти – формування “грамотності відносно майбутнього”. Здійснено спробу встановлення кореляцій між факторами futures literacy та компонентами ціннісно-мотиваційної сфери особистості. Розглядаються можливості трансформації аксіологічної картини світу з огляду на нові завдання освіти. Актуалізується ідея діалогу культур у поліетнічних умовах та етнічної толерантності як цінності в епоху глобалізації. Криза системи цінностей і в цілому трансформація аксіологічної картини світу, у томі числі її аморфізація, пояснюються з позицій системної кризи.

Ключові слова: *освіта, особистість, цінність, ціннісні орієнтації, ціннісно-мотиваційна сфера, аксіологічна картина світу, глобальна криза.*

Постановка проблеми. У ситуації соціально-економічної, політичної, національно-етнічної фрустрації світової спільноти значною мірою актуалізується необхідність об’єднувальних ідей. Такі ідеї запропоновані членами Римського клубу в 50-ій, ювілейній доповіді: в ній йдеться передусім про необхідність фундаментальної трансформації мислення, результатом чого має стати цілісний світогляд [5]. “Гуманістичний, проте вільний від антропоцентризму, відкритий для розвитку, який цінує усталеність, проте піклується про майбуття” – саме такий світогляд зможе не тільки допомогти в подоланні різноманітних локальних криз, а й стати основою для вироблення стратегії відповідального глобалізму та сталого розвитку в ситуації перманентних загроз для людства. Стосовно освіти йдеться про “нове Просвітництво”, формування духовно-морального світогляду тощо. Найголовнішим завданням освіти в цьому контексті проголошується формування futures literacy (“грамотності відносно майбутнього”) – нового шляху, що інтегрує демократичні цінності суспільства з метою подолання глобальної кризи сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу ціннісної сфери особистості вдавалися такі науковці, як Г. Андреева, В. Бізова, О. Запесоцький, Д. Леонтьєв, І. Кон, В. Петренко, Б. Поршнєв, Т. Стефаненко та ін. Вона була і залишається предметом розгляду і західних науковців (Дж. Беррі, У. Кім, Р. Когделл, А. Маслоу, К. Сітарам, Г. Трайандіс, Е. Фромм та ін.). Аналізу системи цінностей українського етносу присвячені роботи В. Анненкова, Т. Артемонової, О. Вишневського, О. Научителя та ін. Проте надшвидкі зміни в сучасному суспільстві, а звідси й перманентні трансформації ціннісно-особистісної сфери зумовлюють постійний інтерес до аксіологічної системи та аксіологічної свідомості особистості.

Метою публікації є спроба встановлення кореляцій між факторами futures literacy та компонентами ціннісно-мотиваційної сфери особистості,

аналіз можливостей трансформації аксіологічної картини світу з огляду на нові завдання освіти.

Виклад основного матеріалу. Осмислення стратегічних завдань нинішнього етапу розвитку суспільства, що характеризується перманентною фрустраційністю, є надзвичайно актуальним з огляду на всеохопність кризи, що позначилася на різних сферах людського буття, у тому числі на освітній сфері. Глобальна криза спричинила і певну аморфізацію ціннісного світу, спровокувавши руйнування колишніх панівних ідей та одночасно посиливши інтерес до змін ціннісних орієнтацій у життєдіяльності особистості. Останнім часом увага не тільки науковців, а й широкого загалу прикута переважно до аналізу кризи системи цінностей, причин і наслідків зміни ціннісних орієнтацій суспільства і передусім молоді.

Проблема ролі ціннісних орієнтацій в індивідуальній свідомості особистості належить до фундаментальних проблем людського буття: ціннісні орієнтації посідають центральне місце в психічній регуляції поведінки людини, саме вони виступають її компонентами. Включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості дозволяє усвідомити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої знаходяться в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, культурі, в особливостях соціально-групової свідомості того середовища, у якому сформувалася соціальна індивідуальність і де проходить повсякденне життя людини. Цінності людини можна розглядати як універсальні цілі та засоби їх досягнення, що забезпечують інтеграцію суспільства і водночас допомагають групі або індивіду здійснити вибір власної поведінки у значущих ситуаціях.

Ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що додає сенсу і спрямування особистісним позиціям, вчинкам, поведінці. Залежно від того, які конкретні цінності входять у структуру ціннісних орієнтацій особистості, як вони поєднуються, які з них переважають і якою мірою, можна визначити, на які цілі спрямована життєдіяльність людини [2; 3].

У різних культурних комплексах ми часто зустрічаємо схожі погляди та переконання, хоча кожна культура містить власний комплекс цінностей, переконань, очікувань, звичаїв. Систему цінностей представників різних національностей можна охарактеризувати як своєрідний “культурний код”. І оскільки кожна етнічна група має власну, не характерну для інших систему правил, переконань, традицій, то представники різних культур мають різні, іноді діаметрально протилежні цінності (наприклад, скромність – для представників Сходу, індивідуалізм – для представників західних культур).

Особливий інтерес для нас становить, безумовно, молодь – велика соціально-демографічна група, що є основним носієм інтелектуального потенціалу нації. А з урахуванням масштабів міжетнічного та міжнаціонального спілкування студентської молоді в сучасному світі провідна роль діалогу, взаємодії, співробітництва на основі толерантності є

безсумнівною [1; 2; 4]. Зрозуміло, що співіснування в умовах взаємодії різних культур як одна з найважливіших характеристик сучасності, суспільні стратегії стосовно вироблення спільних цінностей зазвичай спиралися на ідею толерантності, надзвичайно актуальну і нині, в умовах розширення міжетнічної комунікації, співробітництва, діалогу.

Звідси постає питання про відмінне та спільне, про можливості узгодження цінностей різних культур шляхом знаходження (або відродження) загальнозначущих смислів для того, щоб зробити міжкультурну комунікацію більш ефективною, здійснивши в такий спосіб взаємне духовне збагачення.

Порівняльний аналіз ціннісної сфери українських і іноземних студентів, які навчаються в СумДУ, засвідчив, що студенти демонструють цінності, тісно пов'язані зі специфікою життя відповідного суспільства – релігією, соціальним устроєм, особливостями виховання.

Так, наприклад, ціннісній сфері українського студентства притаманне домінування цінностей кар'єри (гарна освіта, самовдосконалення, цікава робота) і гедоністичних цінностей (що пояснюється значним впливом західної культури). Важливість зазначених цінностей почала утверджуватися у свідомості української молоді порівняно недавно, що пояснюється соціально-психологічним впливом західного способу життя, де кар'єрне зростання та задоволення власних потреб є неодмінною складовою системи життєвих пріоритетів. Можна припустити, що певна аморфізація ціннісного світу, спричинена руйнацією ідей “комуністичного минулого” нашої країни, долається за рахунок західної моделі способу життя, досить привабливої для наших співвітчизників. Серед життєвих цінностей нашої молоді важливе місце посідають і комунікативні інтереси (сім'я, вірні друзі, коло спілкування). До психологічного портрету українських студентів як представників етнічної групи ми можемо включити і такі характеристики: 1) прагнення самостійно та відповідально приймати рішення і робити вибір (активізація проявів суб'єктності, що можна пояснити новою ситуацією в суспільстві), активно діяти з метою керувати своїм життям; 2) турбота про особистісне зростання й активність у професійній сфері; 3) гедоністичні тенденції.

Проте слід зазначити, що зміна акцентів у ціннісній картині світу може бути досить значною внаслідок певних суспільних зрушень. Так, ситуація піднесення національної свідомості, відчуття причетності до знакових подій, пов'язаних з актуалізацією почуття національної гідності, на одну з перших позицій висунула цінність патріотизму, національної свободи, державної незалежності, демократії та забезпечення прав людини.

Показовими є результати соціологічного дослідження “Українське суспільство та європейські цінності”, проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці із Представництвом Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі у квітні-червні 2017 року [4]. У рамках дослідження опитано 2000 повнолітніх респондентів у всіх регіонах України з метою аналізу уявлень

українців про європейські цінності. Наразі для них найбільшою цінністю є мир, який цінують вище, ніж у цілому по Європі.

У студентів-іноземців (представників Сходу) домінують філософські цінності – свобода (незалежність), життєва мудрість, пізнання нового, друге місце посідають цінності альтруїстичні – відповідальність, служіння людям, що пояснюється сильними релігійними та філософськими традиціями й особливостями виховання у східних культурах. Поведінка членів східних культур більшою мірою вмотивована груповими нормами, ніж індивідуальними настановами; в основі філософії життя лежать релігійні вірування; сімейні відносини вважаються майже священними; проте скромність, яка раніше була мало не основоположною характеристикою, в наш час втрачає такі позиції, принаймні в міжкультурній взаємодії. Таке групування першочергових цінностей відображає особливості історичного шляху та суспільного устрою країн, де проживають студенти.

Зазначимо, що для українських та іноземних студентів кількість спільних ціннісних орієнтацій є значно більшою, ніж відмінних. Здоров'я, сімейне життя, кохання, міжособистісні взаємини, суспільне визнання, акуратність, вихованість, життєрадісність і українські, і іноземні студенти вважають основними, що свідчить про їх універсальний, загальнолюдський характер.

Проте відмінності у пріоритетах щодо певної цінності можуть бути значними. Так, цінність освіти визнається першочерговою майже в усіх культурах, проте, наприклад, вибір спеціальності може пояснюватися зовсім різними причинами: для іноземців “професійна доля” пов’язана переважно із бажанням батьків, для вітчизняних студентів варіанти вибору професії мотивовані не в останню чергу можливістю вчитися на “бюджетному” місці.

Відмінності в етнічних картинах світу можуть слугувати одним з основних бар’єрів у міжкультурному сприйнятті та розумінні. Етнічна картина світу містить невербалізоване, імпліцитне розуміння членами етносу “правил життя”, зумовлених соціальними, природними та “космічними” силами. Її можна розуміти і як набір правил, що регулюють поведінку членів етнічної спільноти. Картина світу – як система уявлень людини, людської спільноти про реальність (про світ, простір, час, добро та зло, про себе, про інших людей тощо) – лежить в основі життєдіяльності людини.

Зіставлення різних етнічних картин світу нерозривно пов’язане з поняттям етнічної ментальності особистості, її ціннісно-мотиваційною сферою. Важливість ціннісних структур в індивідуальній свідомості особистості безсумнівна: вони посідають основне місце у психічній регуляції поведінки людини, виступаючи її компонентами, дозволяють виробляти систему смислів і стратегію поведінки відповідно до цих смислів. Аналіз ціннісних орієнтацій у структурі особистості уможливорює осмислення найбільш загальних соціальних детермінант мотивації поведінки особистості та групи, зрозуміти універсальні цілі та засоби їх досягнення, що забезпечує інтеграцію суспільства.

Знайомство з різноманітними “картинами світу” є важливим методом формування толерантної особистості. Цей метод передбачає звернення до універсальних та специфічних особливостей національних культур, обговорення актуальних проблем, пов’язаних із загальнолюдськими, етнічними, груповими та індивідуальними цінностями в різних культурах. Знання особливостей аксіологічної картини світу забезпечує ефективну міжкультурну взаємодію і виступає гарантією діалогу культур, безконфліктної комунікації, від якої залежить зміст і якість життя, а в остаточному підсумку – в умовах глобалізаційних тенденцій – і шанс на подальше існування цивілізації.

Проте наразі формат діалогу культур, виховання толерантності виявляється недостатнім для вирішення глобальних проблем, особливо з урахуванням нових загроз для людства. І в цьому сенсі для наших цілей становить значний інтерес концепція освіти для майбутнього, запропонована в доповіді Римського клубу. Основоположну цінність і завдання освіти експерти цієї організації вбачають у новій компетентності і водночас структурній одиниці нової холістичної свідомості – “грамотності відносно майбутнього” (*futures literacy*). Можливість формування “грамотності відносно майбутнього” пов’язана і з переглядом та оновленням освітніх завдань, запропонованих експертами Римського клубу [5]. Розглянемо, як ці завдання співвідносяться із системою цінностей сучасної молоді.

Перше завдання стосується вибору вектору взаємодії у процесі навчання: суб’єкт-об’єктного або суб’єкт-суб’єктного. Автори доповіді, обираючи “суб’єкт-суб’єктну” модель відносин у процесі навчання, пояснюють це необхідністю посилення зв’язків і взаємодії між людьми, вважаючи саме це сутністю навчання та пріоритетним фактором позитивних змін у суспільстві. “Зв’язаність” як сутність навчання не виключає важливості використання інформаційних технологій, але це використання вважається “цінним і корисним тільки тоді, коли воно сприяє міжособистісним зв’язкам”. Проте сучасна навчальна (а позанавчальна тим більше!) ситуація свідчить, що пріоритетну позицію, на думку не тільки українських, а й іноземних студентів, що навчаються в СумДУ, посідають все ж таки об’єкти – в нашому випадку інформаційні технології (в очах студентів – одна з головних цінностей!), залишаючи за суб’єктами спілкування “почесне друге місце”.

Наступне завдання, яке характеризує шлях до безконфліктного існування людини та природи, – це поширення ідеї сталого розвитку та формування екологічної свідомості. В основі цього завдання – фокусування на сталості: переважний обсяг знань про взаємопов’язаність систем і сталий розвиток ще й досі не став частиною спільного культурного надбання. Відтак вирішальне у цьому плані завдання освіти – навчити молоде покоління новому ставленню до навколишнього середовища, що є принциповим з огляду на екологічну безпеку людства. Втім, знову-таки несформованість у сучасного студентства екологічної свідомості не дозволяє побачити всі

ризика і можливі трагічні наслідки руйнівної діяльності та застарілого, почасти злочинного мислення “індустріального суспільства”.

Третє завдання, по суті, є замахом на “основи основ” – аналітичне мислення. Автори доповіді закликають до “дійсного розуміння основоположної реальності” через запровадження та культивування інтегрального мислення, покликаного “сприймати, організувати, узгоджувати та поєднувати окремі фрагменти” (інтеграція замість агрегації). Вони вважають, що навчання системного мислення замало, оскільки “в системному мисленні зберігається тенденція розглядати реальність у доволі механістичних категоріях, нездатних ухопити її органічну інтегральність”. Тут необхідно зазначити, що багаторічний прагматичний підхід до навчання в системі вищої освіти зруйнував більшість можливостей для формування у студентської молоді вмінь теоретичного мислення, звідси виконання завдання формування інтегрального мислення наразі можна вважати нереальним. На жаль, у значній частини молоді процес мислення замінюється натисканням відповідних клавіш.

Плюралізм змісту освіти становить четверте завдання “нового Просвітництва”. Йдеться про необхідність запровадження інклюзивної освіти, яка ґрунтується на принципі комплементарності, що передбачає доповнення одних форм знань іншими, а не відкидання їх. Замість надання студентству “всього спектру суперечливих і комплементарних перспектив” наразі пропонуються лише “конкретні наукові школи”, а знання, що не вписуються у “вузький контекст навчання”, залишаються поза межами освітнього процесу. Саме плюралізм змісту освіти, з точки зору експертів Римського клубу, уможлиблює аналіз цілісної картини людського буття. Це завдання безпосередньо пов’язане з попереднім: той самий багато років культивованій прагматизм сформував негативне ставлення до “зайвого” знання, “непотрібної” інформації. Результатом стало невміння оперувати найпростішими референтами (предметами мовлення), нерозуміння елементарних операцій мислення тощо.

П’яте завдання освіти, на думку авторів Доповіді [5], пов’язується з обов’язковим ціннісним характером освіти, що має спиратися на універсальні цінності, поряд із повагою до культурних відмінностей, в остаточному підсумку забезпечуючи “благополуччя всіх живих істот і світу загалом”. У документі зазначається, що “культурне різноманіття настільки ж необхідне для соціальної еволюції, як і генетичне – для біологічної”, підкреслюється, що “цінності – це квінтесенція людської мудрості, накопичувана століттями”.

Зазначимо, що це, на наш погляд, єдине освітнє завдання із накреслених експертами, стосовно якого можна хоча б приблизно говорити про виконання. Підґрунтям цього завдання є актуалізація аксіологічної картини світу, активація всіх базових форм самоідентифікації особистості – суб’єкт життєдіяльності, представник етносу, представник держави, носій певної культури. Відтак ми можемо з упевненістю стверджувати, що ціннісна система особистості може бути основою для вирішення перших чотирьох завдань освіти, становлячи надійну платформу для вироблення особистістю

певних смисложиттєвих орієнтацій, для актуалізації загальнолюдських цінностей, цінностей вищого рівня, а саме – формування нового, “планетарного” світогляду, “грамотності відносно майбуття”.

Висновки. Отже, наразі експертами-науковцями проголошується необхідність зміни парадигми розвитку сучасного суспільства шляхом формування духовно-морального світогляду, єдиної планетарної гармонійної цивілізації. Велике значення у формуванні нового, холістичного світогляду належатиме комфортному, гуманістичному освітньому простору, здатному виконати важливе завдання – сформувати у молодих людей futures literacy як нову компетентність, що інтегрує цінності демократичного суспільства, забезпечуючи пошук і втілення ефективних рішень актуальних проблем сучасності.

Література

1. Артемонова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України. – 2008. – № 1. – С. 72–75.
2. Вієвська М. Г., Савченко Л. О. Студенти ХХІ століття // Зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2004. – № 7. – С. 3–7.
3. Павлюк І. Проблема моральних цінностей у сучасному суспільстві // Духовність. Культура. Нація : зб. наук. ст. – Вип. 5. – Львів. – Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 342 с.
4. Українське суспільство та європейські цінності / Звіт за результатами соціологічного дослідження Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі [Елекстиронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueeros/ukraine/13570.pdf>
5. Weizsaecker E. von, Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. – Springer, 2018. – 220 p.

Отримано 10.05.2018

Summary

Kazandzhyieva Maryna, Erjomenko Elena. Futures Literacy: a New Value in Axiology and the Task of Modern Education.

In the situation of socio-economic, political, national-ethnic frustration of the world community, the need for unifying ideas is largely actualized. Such ideas were suggested by the members of the Club of Rome in the 50th jubilee report. First of all, it is about a fundamental transformation of thinking, resulting in a holistic worldview: “humanistic but free from anthropocentrism, open to development but appreciative of sustainability and caring about the future”. It is this worldview that can both help to overcome various local crises, and also to become the basis for developing a strategy of responsible globalism and sustainable development in a situation of a systemic crisis.

Relating to education, it is about the “new Enlightenment”, the formation of a spiritually-moral worldview, new axiological approaches. One of the practical ways of integrating the society’s democratic values with the goal of overcoming the present-day global crisis is the formation of “literacy with respect to the future”.

The article attempts to establish correlations between the factors of “literacy with respect to the future” and the components of the value-motivational sphere. It considers the possibilities of transforming the axiological picture of the world taking into account the new tasks of education. The idea of a dialogue of cultures under multiethnic conditions, as well as ethnic tolerance as a value in the era of globalization, is being actualized. The crisis of the value system and the transformation of the axiological picture of the world, in general, are explained from a perspective of a systemic crisis. The connection of the system of modern students’ meaningful

orientations with modern social strategies is shown. The causes of changes in student youth's value orientations are analyzed.

Keywords: *personality, values, value orientation, value-motivational sphere, axiological picture of the world, global crisis.*